

Джумагалиева Узим Зинешқызының
«8D01704 – Орыс тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасы
бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған
«В.Михайлов шығармаларындағы көркем өмірбаян жанрының
эволюциясы: жоғары оқу орнында оқытудың теориялық және
әдістемелік негіздері» атты диссертациялық жұмысына

АНДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Қазақстан Республикасы қарқынды жаңғыру үдерісін бастан кешіруде. Елдің әлемге танылуына және дамуына көрнекті тұлғалар зор үлес қосып келеді. Мемлекет қайраткерлеріне деген қызығушылық олардың қоғам дамуындағы рөлін көрсетуге ұмтылатын авторлардың өмірбаяндық туындылар жазуына негіз болуда.

Романдық сипаттағы өмірбаяндар қазіргі әлем әдебиетіндегі өзекті үрдістердің бірі болып табылады. Қазақстандық жазушылар қаламынан туған өмірбаяндық шығармалардың елеулі бөлігі сөз өнерінің шеберлеріне, ғылым мен мәдениеттің көрнекті өкілдеріне арналған. Адамның рухани-адамгершілік тұрғыдан қалыптасуында маңызды орын алатын көрнекті қаламгерлер жас ұрпақ үшін өнеге болып табылады. Ұлттық әдеби мұраны ел ішінде және шетелде насихаттау, оқу мәдениетін дамыту және оқырман ұлт қалыптастыру Қазақстан Республикасы Президентінің «Оқу мәдениетін дамыту және оқырман ұлт қалыптастыру жөніндегі шаралар туралы» Жарлығында мәдениет, білім беру және инновациялар салаларындағы мемлекеттік саясаттың басым бағыттары ретінде айқындалған [1].

Өскелең ұрпақты отандық әдебиеттің үздік үлгілері негізінде тәрбиелеу қажет. Өмірбаян жанры қазіргі заман үшін өзекті мәнге ие маңызды мағыналарды қамтиды. Оларды зерделеу – әдебиеттану ғылымының маңызды міндеттерінің бірі. Өмірбаяндық шығармаларда көрініс тапқан адамгершілік құндылықтарды студенттердің терең түсінуіне ықпал ету – әдебиет оқытушыларының негізгі мақсаттарының бірі. Бұл ресми құжаттардың талаптарына толық сәйкес келеді.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты, оқу бағдарламалары, нұсқаулық-әдістемелік хаттар және басқа да нормативтік құжаттар оқытушыларға білім алушылардың жоғары моральдық-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруды ұсынады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі диссертация авторының Қазақстанның халық жазушысы В.Ф. Михайловтың «ЖЗЛ» сериясымен жарық көрген М.Ю. Лермонтов, Е.А. Боратынский және Н.А. Заболоцкий туралы көркем өмірбаяндарын арнайы зерттеу нысаны ретінде қарастыруымен айқындалады. Орыс ақындарына арналған роман-эсселер әдебиеттану ғылымында бүгінге дейін жүйелі, кешенді әрі аналитикалық тұрғыдан арнайы зерттеу объектісі болған жоқ. Соған қарамастан, олар мәдени қауымдастықтың, кәсіби әдебиеттанушылар мен сыншылардың назарын аударуға әбден лайық.

Қазақстан әдеби үдерісінде автобиографиялық эссе, өмірбаян, сондай-ақ роман-эссе жанрлары кеңінен көрініс тапқан. Өмірбаяндық туындылар жазушы шығармашылығын оның жеке өмірі мен тағдыр жолы арқылы тануға негізделген ерекше зерттеу тәсілімен ерекшеленеді.

Тарихы XVIII ғасырдан бастау алатын көркем өмірбаян мәселелері қазіргі уақытта да әлемнің түрлі елдері зерттеушілерінің ғылыми қызығушылықтарының өзегінде қалып отыр. Осы бағытта көптеген халықаралық ғылыми форумдар өткізілді: «Орыс тарихы және орыс мінезі» (Л.Н. Гумилевтің 90 жылдығына арналған, Санкт-Петербург, 2002), «Орыс сөз өнері әлемдік мәдени контексте» (Мәскеу, 2016), «XIX–XX ғасырлардағы революциялық өмірбаяндар: империялық – интер/ұлттық – деколониялық» (Мәскеу, 2017), «Күміс ғасыр мәдениетіндегі өмірбаян мен автобиография» (Мәскеу, 2018), «Әдебиет пен өнердегі деректілік пен көркемдіктің синтезі» (Қазан, 2018), «Қазіргі прозаның даму мәселелері: ұлттық дәстүрлер мен әдебиетаралық байланыстар» (Мәскеу, 2018) және басқа да ғылыми жиындар.

Қазақ әдебиетіндегі мемуарлық-өмірбаяндық жанр С. Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу», С. Мұқановтың «Өмір мектебі», Ғ. Мұстафиннің «Көз көрген», Б. Момышұлының «Ұшқан ұя» және басқа да шығармаларымен танылады.

Қазақ өмірбаяндық романының қалыптасуы туралы З.М. Әуезова 2025 жылы Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында өткен Әуезов оқуларында баяндама жасады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі В. Михайловтың роман-эсселерінің бүгінгі күнге дейін жан-жақты әдістемелік тұрғыдан арнайы зерделенбеуімен де анықталады.

Диссертацияда Қазақстанның халық жазушысы В. Михайловтың М.Ю. Лермонтов, Е.А. Боратынский және Н.А. Заболоцкий туралы көркем өмірбаяндарын оқытудың әдістемесі ұсынылған.

Зерттеу нысаны - «Жизнь замечательных людей» (ЖЗЛ) сериясымен «Молодая гвардия» баспасынан жарық көрген В. Михайловтың «М. Лермонтов: Аспан мен жердің арасындағы жалғыз жан», «Боратынский», «Заболоцкий. Иволга – орманның оңаша мекендеушісі» роман-эсселерінің жанрлық ерекшеліктері.

Зерттеу пәні – қазіргі қазақстандық әдебиеттегі көркем өмірбаян жанрының жанрлық-стильдік және нарративтік ерекшеліктері, жоғары оқу орындарында өмірбаяндық шығармаларды оқыту әдістемесі.

Зерттеудің мақсаты – В. Михайлов шығармашылығындағы көркем өмірбаянды оның жанрлық эволюциясы және әдебиеттану ғылымының теориялық мәселесі ретінде кешенді түрде зерттеу; жоғары оқу орындарында көркем өмірбаянды талдау мен зерделеудің ғылыми-әдістемелік негіздерін әзірлеу.

Зерттеу міндеттері:

– өмірбаян жанрының ғылыми-теориялық мәселелерін зерделеу, көркем өмірбаянның өзіндік ерекшелігін айқындау;

- Қазақстандағы орыс тілді әдебиеттегі өмірбаян жанры туралы ғылыми тұжырымдарды жүйелеу;
- В. Михайлов шығармашылығындағы көркем өмірбаян жанрының эволюциясын зерттеу;
- жоғары оқу орындарында өмірбаяндық прозаны талдау мен оқытудың психологиялық-педагогикалық және әдістемелік негіздерін қалыптастыру;
- жоғары оқу орындарындағы сабақтарда В. Михайлов шығармашылығындағы көркем өмірбаян жанрын оқытудың тиімді эксперименттік әдістемесін әзірлеу.

Біздің зерттеуіміздің гипотезасы келесідей: университетте

В. Михайловтың шығармашылығындағы көркем өмірбаян жанрын зерттеу тиімді болады:

- Өмірбаян жанрының мәселелерін теориялық тұрғыдан түсіну;
- Қазақстан орыс әдебиетіндегі Өмірбаян жанры туралы түсініктерді жүйелеу;
- В. Михайловтың шығармашылығындағы көркем өмірбаян жанрының эволюциясын зерттеу;
- ЖОО-да өмірбаяндық прозаны зерттеудің психологиялық-педагогикалық және әдістемелік негіздерін қалыптастыру;
- университеттегі сабақтарда В.Михайловтың шығармашылығындағы көркем өмірбаян жанрын зерттеудің тиімді эксперименттік әдістемесін әзірлеу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы: Зерттеудің ғылыми жаңалығы қазіргі көркем өмірбаян үлгілерінде көрнекті тұлғаға деген қызығушылықтың оны бейнелеудегі көркемдік ұстанымдардың басымдығымен, стильдің импрессионистік сипатымен, деректік материалдың, беллетристикалық баяндаудың және тарихи нарратологияның синтезімен сабақтастырыла қарастырылуымен айқындалады. Сонымен қатар дәстүрлі «өмірбаяндық әдіс» немесе «өмір тарихы» ұғымдарымен қатар мәдени-тарихи персонология, биографика және «жекелеген жағдай тарихы» («individual case history») терминдерін қолданудың ғылыми негіздері сараланады. Осы уақытқа дейін әдебиеттану ғылымында көркем өмірбаяндық эсселердегі шығармашылық тұлғаның, ақындық болмыстың қалыптасу үдерісін бейнелеу мәселелері мен ақын бейнесінің ерекшеліктері арнайы зерттеу нысаны ретінде жеткілікті деңгейде қарастырылмаған.

Диссертациялық зерттеуде отандық әдебиеттану ғылымында алғаш рет В. Михайловтың «М. Лермонтов: Один меж небом и землей», «Боратынский», «Заболоцкий. Иволга, леса отшельница» атты көркем өмірбаяндық шығармалары кешенді түрде зерттелді. Орыс ақындары мен аудармашыларының өмірбаяндары мәдениеттің ерекше мәтіндері ретінде қарастырылып, олардың көркем туындыларының мәнін терең түсінудің маңызды қайнар көзі екендігі дәлелденді.

Әдебиетті оқыту әдістемесінде алғаш рет аталған шығармаларды жоғары оқу орындарында оқытудың әдістемелік жүйесі әзірленіп, ғылыми тұрғыдан негізделді.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы бір автордың «ЖЗЛ» сериясында жарық көрген үш көркем өмірбаянына кешенді талдау жүргізілуімен айқындалады. Аталған серияның негізі 1890 жылы Ф. Павленков тарапынан қаланып, 1933 жылы Кеңес Одағында қайта жандандырылғаны белгілі. «ЖЗЛ» сериясында жазушылардың өмірі мен шығармашылық жолына арналған өмірбаяндық повестер, өмірбаяндық очерктер және ғылыми зерттеулер жарияланып отырған.

В. Михайлов жасаған көркем өмірбаяндар циклін типологиялық тұрғыдан талдау, олардың журналдық және кітаптық нұсқаларын салыстыру алғашқы және кейінгі редакциялардың ерекшеліктерін, сондай-ақ өмірбаян жанры мен шежірелік баяндаудың айырмашылықтарын анықтауға мүмкіндік берді.

«Қазақстандағы орыс прозасы» және «Қазақстандағы орыс әдебиеті: мектеп пен жоғары оқу орнындағы оқыту мәселелері» пәндерінің мазмұнына енгізілген В. Михайловтың роман-эсселері қазіргі әдеби үдерістегі жаңа нарративтік стратегияларды танытады. Жоғары оқу орындарында өмірбаян жанрын оқыту барысында автобиографизм, автометасипаттау, автотематизация, автореференциалдылық және басқа да ұғымдарға қатысты терминологиялық ала-құлалықты жүйелеуге мүмкіндік туады.

Мектеп пен жоғары оқу орындарында көркем өмірбаянды оқытудың заманауи педагогикалық қырлары «өмірбаян – өз дәуірінің құжаты» деген жетекші тұжырымдамаға негізделеді. Сонымен қатар өмірбаян жанрының ішкі жанрлық типологиясы мен оның рецепциясына қатысты мәселелерді зерттеудің эвристикалық әлеуеті жоғары екендігі анықталды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы - диссертациялық жұмыстың әдебиеттану, мәдениеттану және білім беру салаларындағы практикалық маңыздылығы ізденуші ұсынған ғылыми тұжырымдар негізінде жоғары мектептің білім беру-коммуникациялық кеңістігін кеңейту мүмкіндігімен айқындалады. Зерттеу барысында алынған нәтижелер қазіргі Қазақстандағы орыс прозасына арналған элективті курстарды әзірлеуге, Қазақстандағы орыс әдебиетін оқытуға арналған оқу және оқу-әдістемелік құралдарды дайындауға, сондай-ақ өмірбаян жанры туралы ғылыми түсініктерді қалыптастыруға негіз бола алады.

Сонымен қатар ізденуші әзірлеген көркем өмірбаян жанрындағы шығармаларды талдау технологиясын қолдану жөніндегі әдістемелік ұсынымдар академиялық және ғылыми-көркем өмірбаяндарды, шежірелік шығармаларды, әдеби портреттерді және өзге де өмірбаяндық сипаттағы туындыларды зерттеу мен оқыту тәжірибесінде пайдаланылуы мүмкін.

Қорғауға ұсынылған тұжырымдар:

1. В.Михайловтың "М. Лермонтов: Аспан мен жер арасындағы жалғыз жан", "Боратынский", "Заболоцкий" кітаптарының поэтикасы мен мәселелерін талдау. Иволга, орман тақуасы" Өмірбаян жанры туралы терең әдеби идеяларға сүйенеді. Әдеби идеялар В.Михайловтың көркем өмірбаяндарын талдаудың дәлдігі мен тереңдігін қамтамасыз ететін теориялық негізді құрайды.

2. В.Михайловтың кітаптарының поэтикасы мен мәселелерін талдаудың

тереңдігі мен дұрыстығын қамтамасыз ету үшін қазақстандық орыс әдебиетіндегі Өмірбаян жанры туралы идеялар жүйеленді. Отандық авторлардың өмірбаяндық шығармашылығының мысалында өмірбаяндардың семантикалық мазмұнының негізгі жанрлық ерекшеліктері мен доминанттары анықталды. Бұл идеялар В.Михайловтың өмірбаянындағы басты кейіпкердің бейнесін, сюжетін, композициясын, көркемдік және деректі принциптерін сенімді талдауға мүмкіндік берді.

3. В.Михайловтың көркем өмірбаяндарында басты кейіпкерлердің бейнелері қайта жасалды: әдебиет тарихында жарқын із қалдырған ұлы ақындар. В.Михайловтың шығармашылығындағы көркем өмірбаян жанрының эволюциясы кітаптан кітапқа дейін жүзеге асырылады. М. Лермонтов туралы өмірбаяндық кітапта лирикалық субъективті бастау айқын көрінеді. Е. Боратынский туралы өмірбаяндық баяндауда деректік және көркемдік бастау теңгерімді түрде берілген. Н. Заболоцкий туралы роман-эсседе сюжеттік құрылымда деректік негізді басым бастау ретінде қайта жаңғыртуға автордың ұмтылысы айқындалған. Кітапта субъективті принцип көзі болып табылатын көркемдік контекст қайта жасалды.

4. В. Михайловтың Жоғары мектептегі көркем өмірбаяндарын талдау әдістемесі университеттегі өмірбаяндық прозаны зерттеудің психологиялық-педагогикалық және әдістемелік негіздеріне негізделген. Белсенді, интерактивті тәсілдерді, оқытуды технологияландыру элементтерін, эвристикалық, зерттеу әдістерін қолдану оқу субъектісі ретіндегі белсенділігінің қалыптасуынаықпал етеді.

5. В. Михайловтың көркем өмірбаянын зерттеу әдістемесі эвристикалық әңгіме, интерактивті әдістер, проблемалық сұрақтар мен тапсырмалар жүйесі, тренингтер, рөлдік ойындар, жұптар мен топтарда жұмыс істеу, аналитикалық әдеби қызметтің әртүрлі түрлерін оқыту, интернет ресурстарын пайдалану (электрондық кітапханалар, порталдар, блогтар және әдебиеттанушылар мен жазушылардың сайттары және т. б.), зерттеу әдісі арқылы жүзеге асырылады, студенттерді практикалық сабақтарға тарту.

Зерттеу нәтижелерінің апробациясы. Зерттеу барысында 17 ғылыми мақала жарияланды, олардың 6-ы ҚР ҒЖБМ Ғылым және жоғары білім сапасын қамтамасыз ету комитеті ұсынған ғылыми басылымдарда, 1 мақала Scopus халықаралық деректер базасында индекстелетін журналдарда, сондайақ 10 мақала халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар материалдарында жарық көрді.

Диссертацияның құрылымы. Диссертация кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан және 158 атаудан тұратын пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Қосымшаларда «В. Михайлов шығармашылығындағы көркем өмірбаян жанры» атты авторлық элективті курстың силлабусы және аяқталған ғылыми-зерттеу жұмысының нәтижелерін оқу үдерісіне енгізу туралы акт берілген.